

Ющук Іван Пилипович,
завідувач кафедри слов'янської
філології і загального
мовознавства Київського
міжнародного університету,
кандидат філологічних наук,
професор, заслужений діяч
науки і техніки України

ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У II тисячолітті до н.е. частина племен, що жили на території сучасної України подалася за Гімалаї, на Індостанський півострів. Вони понесли з собою й ту мову, якою тоді розмовляли на своїй прабатьківщині.

І досі в українській мові збереглося чимало слів, що їх вживали наші предки понад чотири тисячоліття тому. Ось деякі з них: санскритське *tata* і наше *tamo, maraz - mamu, bhratar* -

brat, dina - день, nak - ніч, ahni - вогонь, nabha - небо, hima - зима, dva - два, tri - три тощо.

Отже, елементи сучасної української мови формувалися тисячоліттями, як і все у світі. Але те саме можна сказати й про будь-яку іншу слов'янську чи неслов'янську мову, що належить, як і українська, до індоєвропейської сім'ї.

Справжнім початком нашої мови був час, коли певна група слов'янських племен виділилася із загальнослов'янського масиву й почала формуватися як окремий етнос - русичі, теперішні українці. Це сталося в VI столітті. Слов'янські племена в цей час заселяли простір між Дніпром і Карпатами. У 558 році сюди зі сходу посунули жорстокі тюркомовні авари.

Тоді, рятуючись від насилля аварів, частина слов'ян подалася на південь (південні слов'яни), частина - на захід (західні слов'яни). Наші предки залишилися на своїй землі, перетривали аварів і невдовзі заснували свою державу з центром у Києві.

Коли слов'янські племена сусідили, вони спілкувалися між собою, отже, повинні були мати й багато спільного в мові. Виявити таку лексику можна, зіставивши словниковий склад нашої мови з мовами інших слов'янських народів, але не сусідніх, між якими мовні контакти й далі могли тривати. Не межують з Україною лужичани (вони ще в X столітті були захоплені німцями), чехи, словенці, серби та хорвати.

Зіставлення української мови з верхньолужицькою, чеською, словенською, сербською та хорватською мовами показало, що наші предки зберегли від спільнослов'янської доби понад 13 тис. слів. В українській мові є приблизно 7,5 тис. незапозичених слів, спільних з верхньолужицькою мовою; 10,8 тис. слів, спільних з чеською; 9,3 тис. - зі словенською; 10,2 тис. слів, спільних з сербською і хорватською.

У словнику української мови VI століття відображено побут наших далеких предків - їхні почування, стосунки між собою і з природою, їхні заняття хліборобством, ткацтвом, тваринництвом, полюванням, риболовлю, будівництвом, металообробкою, торгівлю, навчанням дітей, впорядкуванням життя. Тут доречно навести вислів відомого філолога академіка Юрія Шевельова: «Справжня, «жива» українська мова...

поставала і постала з праслов'янської, формуючись від VI до XVI ст.»

Наша мова і за своєю фонетикою, і за граматичним ладом, і ще більше за словниковим складом ближча до південно- і західнослов'янських мов, ніж до східнослов'янської російської. Візьмемо зі словника української мови VI століття сторінку зі словами від *ваба* до *ввігнути*. Тут міститься 43 слова, з них 18 слов'янських слів нема в російській мові: *ваба, вабити, вабливий, вабний, вагани, вагатися, вада, вадити, важити, важниця, ванно, ваннувати, вареха, варувати, ватра, вварити, ввечері, ввись*.

Зблизила діалекти колишніх українських племен держава - Київська Русь. Але коли Володимир Великий запровадив тут 988 року християнство, то як літературну мову він узяв тодішню болгарську. Цю мову ми тепер називаємо старослов'янською, насправді ж вона староболгарська. Нею ще писав Григорій Сковорода. Її дотепно спародіював Іван Котляревський у мові пана возного в п'єсі «Наталка Полтавка».

Українська мова протягом століть розвивалася в усній народній творчості. Ось явно ще дохристиянська веснянка, записана на Волині:

*Ой ти, соловейку, ти ранній пташку,
Ой чого так рано із вир'їчка вийшов?
- Не сам же я вийшов, Дажбог мене вислав,
З правої ручейки й ключики видав,
З правої ручейки - літо відмикати,
З лівої ручейки - зиму замикати.*

Прадавність наведеної тут пісні безперечна. Але мова її - жива, ніби ця пісня недавно складена.

У Литовсько-Руському князівстві (XGV-XVI століття) наша мова стає державною літературною мовою, точніше говірка української волинської шляхти, бо саме в Луцьку тоді творилися найважливіші державні документи. У написаному тут Статуті Литовському (1529 рік) юридично українську мову (її тоді ще називали руською) визнано як мову офіційну: «А писарь земський маєть поруску литерами й словы рускими вси листы, выписы й позвы писати, а не иншимъ езыкомъ и словы...»

У кінці XVI ст. спостерігаються перші спроби наблизити книжну церковнослов'янську мову до живої народної.

Найвиразнішою пам'яткою такого типу є відоме Пересопницьке Євангеліє (1556-1561 рр.), в якому досить прозоро, як на той час, проступає народна лексика.

Така, яку ми маємо сьогодні, наша мова сформувалася на Запорізькій Січі. На Січ збиралися люди з різних кінців України, з різних діалектних середовищ. Наприклад, у козацькому реєстрі 1581 року серед інших є такі записи: *Михайло з Канева, Стась з Галича, Лукаш з Волині, Остап з Дубна, Мисько з Луцька, Созон з Турова, Антон з Острога, Юрин з-під Львова, Богась з Вінниці* та ін. Відомо, що гетьман Петро Сагайдачний був родом із села Кульчиців тепер Львівської області, Северин Наливайко народився в селі Гусятині на Тернопільщині, Богдан Хмельницький імовірно з Чигирина, Іван Мазепа з Київщини, Іван Виговський з-під Овруча, що на Житомирщині.

Запорозькі козаки - вихідці з різних діалектних середовищ - інтенсивно спілкувалися між собою. Діалекти перемішувалися, вироблялася одна спільна говірка - сучасна наддіалектна українська мова.

Дмитро Яворницький, автор тритомної праці «Історія запорізьких козаків», писав: «Будучи високими цінителями пісень, дум і рідної музики, запорожці любили послухати своїх боянів, співців-кобзарів, нерідко самі складали пісні і думи і самі бралися за кобзи, які були в них улюбленим музичним інструментом... «І цю, вироблену на Запорізькій Січі мову козаки й кобзарі поширювали по всій Україні.

Ще за 224 роки до «Енеїди» Івана Котляревського, 1574 року (майже 450 років тому), безіменний кобзар склав думу про трагічну загибель гетьмана Івана Свіржевського чистою українською мовою:

Як того пана Івана,
Що Свірговського
гетьмана Та як бусурмани
піймали,
То голову йому рубали,
Ой, голову йому рубали Та
у сурми вигравали,
З його глумували.

А ось записана майже дослівно емоційна промова козака на січовій Раді 1658 року (за 140 років до «Енеїди» Івана Котляревського): «А бодай ніхто не діждав, щоб Виговського з

булави запорозької зкинули: ані цареві, ані тобі, воєводо, козаки нічого ні зділали, щоб ви право наше козацьке - обирати гетьмана - у нас видерли; Виговський головою важив, нас з тяжкої неволі лядської визволяючи; всі при нім умирати, із ним жити готовисьмо; то вся Україна: полковники, осаули, отамани, сотники і чернь - поприсягаємо!»

Українську козацьку мову утвердили як літературну Іван Котляревський і Тарас Шевченко, козацькі нащадки. Відомо, що рід Котляревських належав до найдавніших вихідців із Запорізької Січі. Прадід Тараса Шевченка Андрій був кошовим писарем на Запорізькій Січі. Від нього тую славу Тарасові передав дід Іван.

Тепер українська мова одна з найрозвиненіших мов світу, вона багатша й досконаліша від російської. Про високий рівень розвитку української мови свідчить і той факт, що перша в світі «Енциклопедія кібернетики» (два томи, 1158 сторінок) була видана 1973 року українською мовою. І термінів, і спеціальних виразів повністю вистачило для неї в нашій мові.

Чи треба нам зрікатися своєї давньої мови й переходити на мову сусіднього народу? «Мова завойовника в устах завойованого є мовою раба», - слушно сказав хтось із мудрих людей. Нема кращих і гірших мов. Але своя найкраща, бо вона передана нам від найдавніших наших предків, і нам її треба берегти й розвивати як неоціненний спадок, як найдорожчий скарб.